

ČAPKŮV PRINCIP NOETICKÉHO RELATIVISMU

JIŘÍ SOMMER, Pedagogická fakulta UK, Praha, ČR

SOMMER, J.: The principle of Noetic Relativism by K. Čapek
FILOZOFIA 54, 1999, No 1, p. 23

K. Čapek never denied the priority of sense in the process of knowing, without eliminating, however, the role of will and sensitivity. What he had in mind was knowledge reflecting trust or distrust in the moral nature of human action. This shows, how close K. Čapek stood to T. G. Masaryk, who rejected the reduction of "the human" to the rational aspect of knowing. It is sensitivity and will, which lead us to the questioning of the absolute validity of sense. Čapek argued, that the results of our efforts are in this sense at least complex and contradictory, throughout relative, embodying truth and error. In short - from the pragmatic point of view (and that was Čapek's point of view) it is necessary to believe in a certain truth, but the utility of this belief can be questioned radically by our practical action.

"Bývám z příčin mně ne dost jasných nazýván relativistou; snad to má být nějaká pohana či co. Nuže, je-li co v lidském konání nenapravitelně relativní, je to hodnocení, neboť veškeré hodnocení se děje ve vztahu k něčemu..." [1]. Slova, která napsal Karel Čapek v Přítomnosti v roce 1934, jsou podle mého názoru v mnohém globalizovaným vyjádřením hranic, mezi či možností lidského poznání.

Poznat tuto komplikovanou povahu skutečnosti, to pro Karla Čapka znamená úporně v ní hledat, dopátrávat se větší či menší pravdivosti našeho vědění. Zřejmě dostatečně hluboce si uvědomuje, že skutečné jistoty nebo jinak řečeno pozitivní pravdy člověk nemůže asi nikdy spolehlivě dosáhnout.

Prostě, vypracuje-li se pro poznání precizní pojem, zničí se tím skutečnost. Jinak se dá říci, že my děláme poznání, my děláme pravdu a tím harmonizujeme svět a skutečnost, neboť do "svého" pojetí pravdy vnášíme i osobní vklad v podobě humanistických idejí i osobního přesvědčení. Znamená to samozřejmě uznat, že svět existoval před námi, ale zároveň připustit, že nikoli v té formě, kterou mu vtiskly naše činy, poznatky a tužby; ty ho teprve proměňují. Svět před námi existoval v podobě soustav pravd, které však jsme my proměnili svým novým poznáním.

Opravdové poznání určitého lidského činu a jeho mravního dopadu je velice důležité, neboť chybí-li tento moment poznání, a nemá-li na jeho absenci vinu sám člověk, pak mu nelze za takový čin přičítat odpovědnost. A zde se objevuje jedna z "lidsky" závažných otázek: Kde se tedy bere prvek odpovědnosti v lidském jednání? Řekněme, že pod pojmem odpovědnost můžeme chápat vnitřně prožitý a zažitý pocit nezbytnosti plnit takové úkoly, které vyplývají z morálního přesvědčení člověka o jejich všelidské správnosti. Jinak by se to dalo vyjádřit i ideou, že odpovědnost je nutný důsledek mravnosti v lidském činu. Kdyby lidské skutky neměly charakteru mravnosti, nebylo by ani pocitu odpovědnosti za ně. Východiskem odpovědnosti jsou přinejmenším dvě skutečnosti: jednak poznávající rozum a jednak svobodná volící a rozhodovací vůle.

Tyto fenomény vlastně "nutí" svědomí člověka, aby vnitřně hodnotil všechno, co vykonal, tedy - zda povaha jeho činu odpovídá specificky lidské morálce či jenom egoistickému chtění. Člověk je sice svobodný ve svých činech, ale je za ně také morálně zodpovědný. Směřuje-li člověk svým rozumem k dobru, t.j. je-li jeho rozum schopen postihnout protiklad dobra a zla, pak jedná za sebe vždy odpovědně; to v sobě zahrnuje určitou míru subjektivního přesvědčení. Samozřejmě, tento subjektivní moment nelze chápat jako jednoznačně určující, nicméně na druhé straně mu tuto určující roli nemůžeme odeprít.

O řadě těchto noetických problémů rozmlouval Karel Čapek s T. G. Masarykem a mnohé z jeho názorů i v upravené podobě převzal. Svět, v němž žijeme, je prostě zde; to musí člověk respektovat nejen ve svém jednání, ale i v poznání. Samozřejmě, z našeho poznání nelze pochopitelně vyloučit spekulativnost; pak je ovšem třeba brát poznání v jeho abstraktní rovině a přisoudit mu roli nezbytné logiky v tomto procesu. T. G. Masaryk však říká, že "... vlastním předmětem poznání je svět jednotlivin, individuí, individualit živých i neživých; ale k tomu poznání dospíváme oklikou věd abstraktních. Poznat znamená co nejpřesněji, co nejplněji poznat skutečnost konkrétní; právě k tomu je třeba si vyabstrahovat, teoreticky zkonstruovat a uvést ve vědění systém konstituující prvky a obecné zákony všech věcí a všelidských dějů - ale nezapomínat, že pravým předmětem a cílem poznání je svět jedinečných bytostí a věcí, který a jen který je nám dán." ([2], 193).

Jednou ze základních Masarykových myšlenek byla teze, že lidské vědomí je neredukovatelné pouze na racionální moment vědění. Za stejně silný element považoval přítomnost citů a vůle ve vědění. Právě jejich přítomnost vede k noetické pochybnosti v absolutní platnosti rozumu jako všeobjektivizujícího činitele; cit, vůle a víra dávající procesu poznání zřetelně subjektivizující charakter. Žádné vědecké poznání nedosahuje naprosté jistoty a nepochybnosti; je to patrně proto, že nerespektuje onu citovou a volní stránku poznání. Masaryk připouští, že harmonizovat poznání může náboženství, tedy v tom smyslu, že může omezit pochybnosti na nejnižší míru. Náboženství lze tedy přijímat rozumem i zkušeností. Rozum přece zjišťuje a do jisté míry i konstruuje rozumný řád ve všem, co poznává; rozum už sám svoji povahou vyjadřuje pořádek a účelnost. Proto mluvit o náhodě a bezcílnosti světa je proti rozumu, neboť rozum je schopen každou náhodu racionálně vysvětlit. Kritický rozum, který hledá smysl věcí, může vést člověka k poznání účelnosti předmětného světa, ale ne už tak ke spolehlivému poznání etických jistot mravních. Lidé v důsledku ztráty víry pozbyli tak spolehlivé noetické opory. K procesu poznání je třeba přistupovat z tohoto hlediska, že skutečná pravda vyrůstá z lidského přesvědčení, ale i pochybování.

Myslím si, že do tohoto jeho pojetí se dosti výrazně promítla pragmatická teze o tom, že myšlení je regulovaný omyl, ale omyl legitimovaný; jeho existenční právo se dokazuje úspěchem. V tomto směru znovu připomínám, že pragmatismus Čapka přitahoval především tím, že ho chápal jako filozofii jakési smířlivosti, tedy filozofie totální neplatnosti filozofických pouček, zejména tradičně hláсанých koncepcí pravdy. V souladu s tím je podle Čapka pravda dána vnitřním přesvědčením o správnosti jak cíle jednání, tak i zvolených prostředků a metod pro toto jednání. Prostě: v jistou pravdu je třeba věřit, ale naše praktické jednání může prospěšnost této víry v určitou pravdu

posunout do zcela jiných dimenzí. Jakmile nás jednou naše zkušenost přesvědčí o něčem jiném, pak je tím zároveň otřesena důvěra v pravdu, byť ta byla jakkoli programově či demagogicky zdůvodněna povahou objektivní skutečnosti. Svým způsobem se tak pragmatismus odvrací od abstrakcí, od čistě slovních řešení či špatných apriorních soudů k účinnému jednání. Nejde tedy o řešení nějakého problému, ale především o metodu tohoto řešení vedoucí nejkratší cestou k cíli a nejbezpečněji užívanou. Zkrátka a dobře, co nás nejlépe orientuje v životě a nenutí nás k velkým obětem, to je přijatelné; potvrzuje se to svými praktickými následky. Pravda je v tomto případě chápána jako čin k dobru. Karel Čapek vlastně nepřímou zdůrazňuje, že to všechno ve svém souhrnu pomáhá k životu. "Objektivní svět je tím, co se v něm vyvíjí, co se v budoucnu vyvine. Kdo může zaručiti, že nadále bude objektivní v tom smyslu, že nám bude odporovat a nás znásilňovat? Je jen částečně pravda, že nás znásilňuje; ale rostoucí pravda je, že jej znásilňujeme my, že jej hněteme do přijatelných tvarů." ([3], 43).

Tezi či pojetí, že každý má svou pravdu, lze obrátit: nikdo vlastně nemá pravdu; samozřejmě neznámá to, že není pravdy či že nestálo za to o pravdu usilovat. Spíše to znamená jen možnost či snad v tomto momentě i nutnost smířit se s tím, že nikdo druhý neuvěří v pravdu prvního. To do značné míry záleží na tom, jaký je okruh života, v němž se tito lidé pohybují; jakmile totiž někdo "zvětří" pochybnost v pravdě druhé (ale pochybnost cítí především jako osobní nedůvěru), zdá se mu jeho pravda absurdní, neboť nezapadá do jeho sféry praktického užití. Čapek ostatně podotýká, že hledání pravdy je víc než pravda sama, že největší hodnota pravdy je v jejím tušení a prožití; je-li naše lidské poznání omezené, je cesta za pravdou sama duchovní neomezenost. V tomto směru vstupují do noetické problematiky povídkové cykly *Boží muka* a *Trapné povídky* s centrální ideou, že za lidské omyly nelze vlastně člověka soudit. "Chtěl jsem ukázat člověka v ponížení a slabosti, aniž by byla snížena jeho lidská hodnota. Koneckonců, i to je pokus o zhodnocení člověka a života. Já vím, že jiní líčí vrcholy dokonalosti, vysoké a náramné duše, absolutní pravdy, nadosobní ideály a podobné věci; co je však platná tato dokonalost, když z její výše se mi jeví život prvního bližního, kterého potkám, tím bezcennější, malichernější nevykoupenější?" [4].

V praktickém životě prostě nemůžeme čekat, až to či ono důkladně poznáme, a potom se teprve budeme rozhodovat, co "s tím uděláme"; naším údělem je to, že se musíme rozhodovat ustavičně pro něco, ať už je to dobré či špatné. Jde však především o to, jak se k tomu máme chovat. To je zkrátka a dobře nutnost života a té nás nezavírá žádný hlas rozumu. Ovšem, smyslem celého tohoto "sporu" je to, abychom reagovali co nejvíce správně, abychom správně zhodnotili a správně jednali. A tady si Čapek opět klade otázku, zda vůbec člověk ví o nějakém kritériu správnosti, nežli je pokud možno nejlepší poznání a stálé úsilí o poznání ještě lepší. Nikdo nás nezavírá "přítěže", že se rozhodujeme pro něco, chceme něco, máme rádi něco nebo něco odmítáme a nenávidíme, ale příliš do toho nevidíme.

V tomto případě se to může týkat jak určitého člověka, tak pořádku, normy, ideálu a pod. Karel Čapek zde zvýrazňuje roli intelektu, nezamítá však vůli a cit. Jde o to, aby naše jistoty měly oporu v myšlení a zkušenosti. Jenže - a opět je tu čapkovsky provokující otázka: Je toho člověk schopen? Lidský jedinec je vlastně v životě bezradný, takže mnohdy je dokonce lepší "nemyslet" a jednat tak, jak "velí" cit. Proto se ptám: Je

to řešení? Řešení asi ne, ale je to způsob lidského života, který vyplývá z povahy skutečnosti; při sebelepší vůli ji vlastně ani mnohdy nemůže člověk porozumět. Takže, další "Čapkova" otázka: Co je vlastně v takovém případě lepší? Je jeho lidské štěstí spíše v tom, že se "vytrhne" z tohoto světa, z jeho zákonů a stane se buď egoistou či altruistou? Nebo má hledat štěstí v práci i ve světě, který mu evidentně nepřeje a staví před něj řadu překážek? A odpověď? Není zcela jednoduchá, ale jedno je podle Čapka jasné: člověk při tom musí nalézt sebe sama ve smyslu svého vnitřního já. Vycházejí z pragmatismu, došel potom k závěru, že na světě může existovat nesčíslné množství pravd, navzájem třeba protichůdných, leč individuálně užitečných. V tomto směru má jedinec nezastupitelnou odpovědnost. Svět poměřuje svými měřítky, stanovuje jeho hodnotu a užitečnost, a tak stanovuje i míru své svobody. Svoboda je nádhernou a poutavou věcí, ale je zároveň trýznivá a těžká, neboť od člověka žádá stálou iniciativu, vede ho ke stálé nejistotě a často mučivému kompromisu, který často cítí jako osobní neúspěch. To je ovšem riziko každého lidského jednání; jde-li člověk do věčné "pranice" s fakty, musí být připraven na to, že ne vždy se vrátí s "vlajícemi prapory vítězné pravdy". Člověk je pravdám otevřen, sám je hodnotí, stanovuje svůj ideál, ale i míru své odpovědnosti. Život, vlastně konkrétní realita, může člověka klamat - může žít mezi poctivci, ale i mezi sobci a falešníky - a přes vysoké morální vlastnosti je víceméně tímto prostředím ubíjen. Jak to tedy s ním je? Čemu má člověk v takovém světě věřit? Má věřit svému vnitřnímu smyslu pro spravedlnost, nebo "vlčí" podobě světa, který ho obklopuje? Pochopitelně, ani odpověď na tato tázání nemůže být jednoduchá. "Máme-li svou partaj, jsou ostatní partaje všivé a korupční, máme-li svůj ideál, jsou ostatní ideály vyložené bídáctví a podvod. Vlastenec je obklopen socanskými zrádci a komunisty buržousty, kteří se sadistickou rozkoší pijí krev proletariátu; račte si ukousat hlavy, pánové, neboť jinak to vést nemůže; nemohou-li se lidé jakžtakž sjednotit po dobrém, budou sjednoceni po zlém. Následkem zuřivého hodnocení žijeme ve světě strašlivě znehodnoceném; odtud ta katastrofální nálada, jež se pokouší o dnešní lidi; zdá se nám, že nebude škoda světa, ve kterém je tolik věcí, jež rozhořčeně odmítáme." [1].

Čapek zřejmě věřil, že by takový svět, v němž by se lidé spojili, mohl existovat, nicméně asi by to stejně nevyřešilo otázku, zda pravda jednoho je "pravdivější" než pravda toho druhého. O své pravdě nemůže člověk druhého přesvědčovat, neboť v ní věří a nezná povahu víry druhého; ovšem každý by si měl dostatečně hluboce uvědomit, že žádná pravda, tedy ani ne ta jeho, není nikdy úplná. "Tedy po léta jsem s jistotou tvrdošíjností zastával názor, že naše stanoviska, naše hodnocení, naše zaujetí pro nebo proti jsou příliš subjektivní a relativní a že by bylo lépe pro nás i pro naše skutky víc prožívat, vidět, pozorovat, brát na vědomí a poznávat, nežli chválit a hanět, přijímat a zavrňovat... Opakuji v těchto člancích do omrzení, že poslání intelektu je především a ustavičně jít za poznáním a že duch, který opouští tuto cestu, zrazuje sebe sama; sebe zrazuje, když místo ustavičného poznávání přijímá hotová hesla a místo nekonečných verifikací konečné verdikty; duch, který chce být s něčím hotov, je hotov sám se sebou. Hodnotíme nebo zaujímáme stanoviska většinou proto, abychom si tím něco odrea-govali; jsme s nimi vnitřně vyřízeni a tečka." [1]. Zkrátka a dobře: protože nemohu druhého dostatečně pochopit, nemohu tudíž jeho pravdu soudit.

Člověk musí být vnitřně přesvědčen o své užitečnosti, ať už dělá cokoli. Může však být i zklamán, může žít v nejistotě o povaze svých činů. Problém vidí Čapek v "neúplném", tedy relativistickém poznání. "Už bylo řečeno, že dnešní stav světa můžeme definovat jako krizi noetickou", uvádí v Přítomnosti v roce 1934. "Přeložte si to zklamání i tu potřebu něčeho imperativního do řeči politické, a bude to znít asi takto: Jsme zklamáni stavem, ve kterém se na nás žádalo, abychom podle své rozumové vyspělosti spolurozhodovali o věcech a zákonech a nesli za ně svůj díl odpovědnosti; nechť nás vede něco nebo někdo, kdo nám bude přikazovat, co činit a za čím jít; my už nechceme myslet, nýbrž být vedeni. Jak vidíte, tato formulace je po čertech aktuální a není položena jen na papíře." [5].

Není rozdíl v práci politika, lékaře, rolníka či ševce. Není velká a malá práce, nejsou malé a velké hodnoty. To jenom my sami, my lidé, děláme umělou bariéru mezi nimi. Svou práci totiž může mít rád stejně zahradník jako četník nebo úředník. Tak trochu ideálně v tomto případě hlásá, že je to cesta k odstranění bídy, že je to cesta k harmonizování světa. V takovém světě není místa ani pro heroismus patetickogigantický, ani pro heroismus tragický. Životy všech lidí jsou v mnohém podobné, např. v jejich touze po spravedlnosti, ale zároveň jsou rozdílné, např. v jejím naplňování. A tak se nám tu "zjevuje" Čapkovo dilema a řešení úkolu, který si dobrovolně vzal na svá bedra: vyznej se v tom, stanov nějaké priority hodnot pro člověka! Existuje tedy noetický problém, problém poznání toho, co je více či méně dokonalé nebo vůbec pozitivně dokazatelné na tomto světě. Pomůže nám z toho rozum? "Tohle je také jedno motto přítomné kulturní krize: že prý nás zklamal rozum. Neposkytl nám odpovědi na všechny naše mučivé otázky; nedal nám spočinout v jistotě víry a nespasil naši duši; nevede nás k jasnému a konečnému cíli. Neokřídil nás slepou a vášnivou odvahou, i budiž zavržen a nahrazen něčím jiným. Ved' nás intelekt, vůle, nebo víra: jen když budeme vedeni, jen když nebudeme váhat v nejistotách, jen když tady bude nějaká imperativní síla, která nám vykáže cestu." [5].

V Čapkovi se nesporně přeli dva světy: svět reálný, tedy racionální, tj. svět, v němž člověk žije, jedná a který poznává; a potom svět fiktivní, t.j. člověkem utvářený prostor svobody a představ o ní. V *Poznámkách o tvorbě* k tomu uvedl zajímavou myšlenku: "Nejen v literatuře, ale i v životě nás až příliš ovládá potřeba prostě přijímat, co se nám říká: přijímat skutečnost, jak je nám vylíčena; přijímat stanoviska, hodnoty, sympatie... Skutečnost je strašně složitá, i budiž nám podán její zjednodušený obraz... Ukažte nám věci jenom z jedné strany, aby nás nemátly jejich druhé strany a jejich rub. To je zhruba noetický stav, ve kterém žijeme." [6].

Faktem asi zůstává, že Čapek dal daleko více na detail, než na globální pohled. Mnohdy ho právě ulpívání na detailu zavedlo do slepé uličky; jakoby s přivřenýma očima procházel jako spisovatel cestou, v níž nehledal, kam vyústí, ale spíše si všímal plotů, vrátek, oken, portálů a pod. To se promítalo do noetické představy, že někdy podřízený detail se může stát východiskem, z něhož může vyjít zobecněná příčina určitých jevů. Někde vedle závěrů podstatných učinil závěry méně podstatné - nechci však v žádném případě říci nesprávné -, které u takové osobnosti, kterou on byl, mohly vést i k ne zcela reálné iluzivnosti. Řekněme to ještě jinak: jeho věčné hledání ve světě bez rozporů, ve světě harmonie, pochopení, tolerance, bylo právě z výše zmíněného

hlediska vlastně nenaplnitelné. Můžeme se s ním shodnout na určitém pohledu na skutečnost: jako bystrý pozorovatel života a člověk vládoucí svým perem viděl kolem sebe protikladné jednostranné názory v životě kulturním i politickém. Tato názorová nejednotnost by mohla být překonána tím, že by člověk pronikl do podstaty společenských procesů. Ovšem, mluvili jsme už o jeho smyslu pro detail; každý si vykrajuje kousek své pravdy a z neznalosti věci ji vyhlášíme za pravdu celou. Někdy to lze v jeho pojetí chápat i tak, že velké ideje byly ze světa vyhnány, aby mohl žít dále (ale s nejasným vyústěním: kdo by mohl žít dále? - tedy: velké ideje nebo tento svět?). Je to iluze, nebo skutečné poznání? Zde, domnívám se, spíše iluze, ale iluze velmi ušlechtilá, motivovaná vysokými lidskými zájmy a cíli. Se stupňováním válečného napětí si Čapek uvědomoval, že velké ideje, věčné pravdy či absolutní hodnoty jsou vývojem stále více uváděny v pochybnost; dostává se jim ohromné míry relativnosti. "Chceme něco, děláme něco, bojujeme za něco anebo proti něčemu; nic platno, to "něco" nám je a vždy bude prezentováno nějakým naším posláním. Z tohoto hlediska osobního hrdinství byl Don Quijotův zápas s obry prvotřídním heroickým výkonem; ale pokud nám poněkud záleží na skutečnosti, musíme uznat, že to byl zápas jenom s větrnými mlýny. Přemáhat fakta špatně pochopená, to ale ve většině případů znamená přemáhat je špatně. Chceme-li opravdu jednat, máme co dělat se skutečností, od čehož nám nepomůže žádný voluntaristický bůh. Není žádný protiklad mezi jednáním a poznáním, nýbrž mezi jednáním slepým a jednáním vědomým, mezi slepou odvahou a odvahou, která ví, do čeho jde." [7].

K jistému skepticismu se ovšem Čapek sám přiznává, zejména pokud nahlížel na možnosti vytváření a formování moderního člověka; jím ovšem myslel člověka ideálního, tedy takového, jaký by měl být. Spojoval to povětšinou s otázkami veřejného mínění a politickou angažovaností. Na problémy politiky Čapek narážel poměrně často, přesto však se nikdy za vyložení politického člověka (či zúženě politického novináře) nepovažoval - doménou mu zde zůstávala kultura a umění. Jako občan se však cítil solidopovědný za všechno dění ve společnosti, i když literární tvorba pro něj znamenala hlavní způsob, jak se chtěl na této odpovědnosti podílet. Zdůrazňoval, že do politiky se neplete především proto, že se v ní nevyzná. Ovšem kniha *O věcech obecných čili Zoón politikon* svědčí přece jenom o tom, že některé politické otázky vysvětloval; vysvětloval je jako vlastní stanovisko, jako snahu orientovat své čtenáře v konkrétní společenské realitě. Každému v tomto směru však přiznával možnost a právo mít i zde kus své pravdy: "Ano, kus pravdy; tomu se říká právě relativismus. Z jakýchsi zásadních důvodů žádají mnozí lidé, aby se jim dodávala pravda kompletní a vylučující každou jinou: aby se provolávalo, že jen toto určité tvrzení je absolutní a jediná pravda, kdežto všechno ostatní je lež, podvod a hovadina... Bohužel, skutečnost je polovičatá a kompromisní." [8].

Čapek cítí hrozící katastrofu; tuší také, že by jí lidstvo mohlo předejít sjednocením svých sil ve všech oblastech. Ale opět ona "vnitřní" důvěra v to, že by lidé k sobě našli sami cestu, je postupně stále více otřásána. Ve *Válce s Mloky* vyslovuje myšlenku, že národy, stavy a třídy ... "mohou buď žít na věky mimo sebe - což by bylo možné tak dlouho, pokud by byl svět pro ně dost veliký - nebo proti sobě v boji na život a na smrt" ([9], 208). Domnívám se, že v tom je i kus noetického omylu, omylu spočívajícího

vlastně v nedosažitelnosti takového světa, který by fungoval k obrazu všech lidí. Takže další z "čapkovských" otázek by mohla znít: Může člověk sám sebe pochopit? Může pochopit povahu svých činů, kterými se nezřídka (a spíše více než méně) obrací sám proti sobě? Pokud budu zjednodušeně parafrázovat Čapka v odpovědi, tak asi následovně: existují činy, které naše lidské pojetí spravedlnosti nemůže pochopit, protože se nemůžeme např. vžít do hloubky lásky druhého, do jeho neštěstí, do ztráty iluzí jiného národa a pod., ačkoli obecně lásku či neštěstí či antiiluzivnost prožíváme stejně. Prostě: pravda života je individuální; člověk je složitý a vyznej se v něm! Buď ho zjednodušíš, uvažuje Karel Čapek, nebo ho budeš posuzovat v jakémsi gigantickém pohledu a pak se ti úplně ztratí jeho lidské srdce (a v obou případech ho bohužel zkrusíš). Jsou pravdy utajené a zjevné; jsou pravdy rozumové a citové, jsou pravdy motivované láskou k člověku, ale i nenávistí. Jsou pravdy osudové a pravdy náhod apod.; takže - mohu já vůbec o jedné z těchto pravd vypovědět víc než o druhé? Otázka je jistě do jisté míry vzrušující a jistě i zajímavá; zajímavá je i jeho odpověď: Do druhého člověka mohu vložit sebe, své poznání pravdy, ale nemohu vykládat jeho svět světem svým. Mohu se mu přiblížit, dostat se na bázi obecného pochopení, mohu ho učinit svým bratrem; ale nemohu za něho absolvovat zpověď, neboť věci vidíme různě podle toho, co a jací jsme. Zkrátka a dobře, svět je dobrý i zlý, věci jsou krásné i úděsné; záleží na tom, jakýma očima na ně hledíme a jak jim nasloucháme, tedy zda intimně osobně, či lidsky obecně. V tomto směru Čapek posouval do popředí ochotu lidské účasti na věci jiného člověka; opět je to pokus o smíření, o vysoký stupeň lidského poznání. Protože nikdo nemá úplnou pravdu, musíme mít každý kus pravdy a podle toho se k sobě chovat. Ale naše osobní reakce jsou někdy nevypočitatelné; svoji pravdu, své stanovisko hájíme mnohdy se stejnou zuřivostí jako svoji osobní čest. Rozhodujeme se velice lehce pro souhlas či odpor nebo odmítání, ač máme někdy dojem, že stojíme "nad věcí": "Lidé bývají mohutně, určitě a rozhodně pro nebo proti, ale mají zpravidla jenom velmi mlhavé, křivé nebo jen z druhé ruky získané představy o tom, co vlastně jest, jak vypadá a z čeho pozůstává to, pro co nebo proti čemu tak rozhodně a určitě jsou." [1]. Samozřejmě, v praktickém životě se musí člověk někdy rozhodnout okamžitě, aniž by věc dokonale poznal; to je prostě nutnost života, té nás nikdo nezabaví. A že v tom okamžiku bude člověk chybovat? Ano, s tím musí počítat, a proto by jeho jednání a samozřejmě poznání mělo být nejvšestrannější. Ale to zase přináší další komplikaci: všestrannost poznání a jeho relativnost a omezenost. Prostě, lidská křížová cesta životem, to je něco, co Čapek nazývá "noetická paseka evropského lidstva" [1].

Je nepochybné, že člověk svůj vnitřní svět ukrývá; mnohdy se za své emoce stydí jako za něco zbabělého, nízkého, zmračeného, za něco, co v případě demaskování by ho lidsky "znemožnilo". Máme-li člověka z takového stavu vyvést, je třeba se pokusit do tohoto světa proniknout a pak člověka daleko spravedlivěji hodnotit. V obyčejném životě pak kombinuje, konfrontuje sen a skutečnost; rozum jakoby zde neměl co dělat nebo nanejvýš byl jenom nezbytným "přisedícím" při oné ohromující variabilitě lidských osudů. V každém případě zde za "plusový" bod Čapkovi přičtíme, že se pokouší o jakousi typologii, v níž má své místo i kriticismus. *Povětroň* svým způsobem zmíněný noetický problém dotváří. Vychází z představy, že život je dobrodružství; tomu neujdeš, ať stojíš na pevném místě na Zemi, či letíš do vesmíru. Prostě mohl bych

(a chtěl bych) v životě něčím být, něco vykonat, dokázat, co by ostatní vnitřně uspokojilo, co by prohloubilo obecné dimenze lidství. Ale, ptá se Čapek, vím, co to je? Naše poznání lidí se namnoze omezuje na to, že jim přisuzujeme určité místo ve svých životních systémech. A tak je to i s trilogií: "Konec trilogie. Jako když odejdou hosté - byl jich plný dům, a teď" je tu najednou ticho; trochu je to pocit vysvobození a trochu opuštěnosti. V tu chvíli si připomeneme to nebo ono, co jsme těm odešlým chtěli říci a co jsme jim neřekli, nač jsme se jich minili zeptat a neptali jsme se; nebo si vzpomeneme, jaký kdo byl a vracíme se k tomu, co kdo z nich řekl a jak na nás pohleděl. Ruce složit v klín a ještě pár chvil myslet na ty, kteří tu už nejsou." [10].

Vraťme se tedy ještě na okamžik k výše zmíněné otázce. Snad vím, co to je, by asi řekl Čapek, ale je rozdíl, zda k této skutečnosti přistupuji jako pragmatik či jako pozitivista, jako relativista, intuitivista, existencialista apod... Samozřejmě, svůj pohled či snad lépe životní vizi mohu vyslovit, ale neuvedu tím do šíleného zmatku jiného člověka resp. spoustu dalších lidí? Toto mohu jen naznačit, ale sám v sobě musím zůstat dobrým a laskavým člověkem, který má smysl pro ostatní. A mohu takového člověka jen hrát? Jistě, mohu, ale tím deklaruji sám sebe jako lidskou bytost. A náhle, jakoby mávnutím kouzelného proutku, jsme zase na začátku jeho filozofických přístupů k životu: pro člověka je nezbytný určitý ideál, určité prostředí, pokojný svět; to vše je mu blízké. V něm si každý může nalézt pro poznání i pro své jednání vlastní "životní parketu."

LITERATURA

- [1] ČAPEK, K.: Téměř kus noetiky. In: Přítomnost 11, 1934, č. 23, s. 359-361, 6. 6.
- [2] ČAPEK, K.: Hovory s TGM. Praha 1937.
- [3] Pragmatismus. I. vydání, Praha 1918.
- [4] ČAPEK, K.: Musím dál. In: Lidové noviny 30, 1922, č. 301, s. 1-2, 18. 6.
- [5] ČAPEK, K.: Intelkt a demokracie. In: Přítomnost 11, 1934, č. 29, s. 455-457.
- [6] ČAPEK, K.: Povětroň. In: Lidové noviny 41, 1933, č. 554, s. 1-2.
- [7] ČAPEK, K.: Kapitola o hodnotách. In: Přítomnost 11, 1934, č. 27, s. 429-432.
- [8] ČAPEK, K.: O relativismu. In: Přítomnost 3, 1926/27, č. 6, s. 81-82.
- [9] ČAPEK, K.: Válka s Mloky. Praha, ČS 1958.
- [10] ČAPEK, K.: Co jsem chtěl říci. In: Přítomnost 11, 1934, č. 38, s. 600-601.

PhDr. Jiří Sommer, CSc.
Pedagogická fakulta UK
M. D. Rettigové 4
116 39 Praha 1
Česká republika